

کمانی چند در باره مشکلات

تاریخ نویسی در ایران

نوشته

دکتر حافظ فرمانفرمایان

امروز بیش از هر زمان دیگر نیاز مبرمی به بررسی صحیح تاریخ در ایران احساس میشود. برای این امر دلایل متعددی وجود دارد. نخست آنکه در عصر حاضر ایرانیان نسبت به مسائل ملی استشعار و آگاهی تازه و بیشتری برود داده اند. علت اصلی این موضوع بیداری توده‌ها است نسبت به اهمیت مقام آنان در جامعه و مسؤولیت روزافزونی که آنان میباید در امور سیاسی و اجتماعی در این کشور بر عهده گیرند. برآنگاه بیداری ملی در گذشته هرگز از این مملکت رخت بر نپسته بوده لیکن بیشتر در اذهان نخبگان (Elite) و صاحبان قدرتی که اساساً به مقتضای نفع شخصی و برای بقاء نفس بر این کشور فرمان میراندند وجود

داشته است. تغییر وضعی که امروزه پیش آمده است ایجاب میکند که اذهان توده‌های مردم نسبت برویدادهای واقعی تاریخی روشن گردد تا آنکه بهتر بتوانند در دوران‌هایی راستین بخود و جامعه‌شان بنگرند.

مردان و زنانیکه در حال حاضر در ایران زندگی میکنند دیگر (رعیت) نبوده، بلکه شهروند^۱ و تبعه هستند، و هر گاه کسی از تاریخ جامعه خویش و محیط وسیع‌تر آن بی‌اطلاع باشد نمی‌تواند تبعه‌ای هوشمند و دل‌آگاه باشد. دوم آنکه، دستگاه پیچیده و وسیع فعالیت‌های دولت و مقامی که ایران میخواهد در قاره آسیا و بطور کلی در جهان حفظ کند، برای اجراء نقشه موفقیت آمیز خود نیاز به خردمندی و بصیرتی وافر دارد. ادراک و شناخت تاریخ به این مهم مدد می‌کند. معرفت نسبت به فعالیت‌های آدمی در گذشته بهترین وسیله را برای درک و فهم فعالیت‌های کنونی او در اختیارش می‌نهد. کشور ایران در خلاء وجود ندارد. همزیستی با سایر ملل به شناسائی و ادراک عمیق از جانب ملل دیگر از آنچه در کشور ما روی میدهد و روی داده است بستگی دارد. بنابراین این ارائه و بیان فارغ از تعصب و صحیح تاریخ ایران برای رفاه و سعادت مردم این کشور و ادامه سر بلندی آن در نزد ملل جهان اهمیتی حیاتی دارد. دیگر آنکه، در این عصر علم و انقلاب علمی، ما ناگزیر هستیم که در تحقیقات تاریخی خود به روش علمی گردن نهیم. دیگر نمیتوانیم بخود اجازه دهیم که به سهولت از دریچه چشم یک مامور سیاسی و یا مبلغ یک فرقه مذهبی در باره یک ملت داوری کنیم. رسم دیرینه نگرستن به یک گروه و یا جنبه‌ای از یک قضیه به عنوان حق مطلق و نگرستن به گروهی دیگر و یا جنبه‌ای دیگر از یک مسأله بعنوان باطل و ناحق محض می‌باید بکلی متروک گردد.

در آنچه رفت قصد آن نیست که گفته شود نوشته‌های خوب تاریخی راجع بایران وجود ندارد. بلکه منظور این است که به تأکید گفته شود که در سایه روش شناسی^۲ تاریخی کنونی و منابع تازه و در دسترس، بر ما فرض است که بتاریخ امروز ایران نگاهی تازه بیندازیم. آثاری که در گذشته نوشته

1 - Citizen

2- Methodology

شده‌اند جای خود دارند، لیکن آنها نیاز عصر حاضر را بر نمی‌آورند. این نوشته‌ها بطور قطع آن چیزی نیستند که آدم امروزی^۱ از تاریخ و تفسیرات تاریخی در ذهن خود دارد و یا می‌باید داشته باشد.

یک بررسی وسیع از انواع نوشته‌های تاریخی راجع بایران جدید در دفاع از این گفته شواهدی چند بدست می‌دهد.

چهار نوع نوشته‌های تاریخی راجع بایران

در سراسر عصر جدید نوشته‌های تاریخی راجع به ایران تحت چهار طبقه نشر یافته‌اند.

(۱) وقایع نامه‌ها و یا تواریخ ایام *Chronicles* . (۲) تاریخ‌هایی که ماموران سیاسی مغرب زمین نوشته‌اند. (۳) نوشته‌هایی باماهیت تاریخی، اثر پاره‌ای از مشرق شناسان. (۴) کتابهایی که دانشمندان متبحر در هنر ایرانی نگاشته‌اند.

وقایع نامه‌ها

وقایع نامه‌ها کلاً بوسیله به اصطلاح مورخان درباری در زمان حکومت سلسله‌ها به فارسی نگارش یافته‌اند. بهترین نمونه‌های این دسته از آثار عبارتند از: *مآثر السطاینه دنیلی*، *روضة الصفاء* هدایت، و *ناسخ التواریخ* سپهر. متأسفانه این وقایع نگاران تا حدی با پیروی از سبک متقدمان خود که در کتابهایی چون *تاریخ و صاف دره نادری*، عرضه گردیده در آثار خود شیوه‌ای پراز تعقید، تکلف و اطناب بکار برده‌اند که اغلب مانع از ارائه واقعیات رویدادهای تاریخی است. بعلاوه، این وقایع نامه‌ها، تساریخ راستین مردم و ملت ایران نبوده، فقط شرح سرگذشت‌های شهریاران و شهزاده‌هایی بود که وقت خود را در ستیز با یکدیگر و نهیب و غارت مملکت از کران تا کران می‌گذراندند. پس از مطالعه دقیق تمام این اسناد خسته کننده مربوط به تاراج‌گریها و خونریزی‌ها، نویسنده امروزی باز حمت بسیار احياناً میتواند واقعیاتی چند را از سطور آنها بیرون بکشد که متحماً ممکن است اماره و

قرینه مهمی از اوضاع و احوال اجتماعی و سیاسی مملکت، بهنگامی که این تهاجمات و خونریزیها به وقوع می‌پیوست، به دست دهد.

تاریخ از دیدگاه مأموران سیاسی

بهترین نمونه‌های تاریخ‌های نوع دوم عبارتند از تاریخ ایران (۱۱۹۴ خورشیدی - مطابق با ۱۸۱۵ میلادی) تالیف ملکم، تاریخ ایران (۱۲۳۶ خورشیدی - مطابق با ۱۸۵۷ میلادی) نوشته واتسن^۱ و تاریخ ایران^۲ نگارش سایکس^۳. با اینکه مؤلفان فوق‌الذکر در انتخاب عنوان کتاب از قوه تخیل خویش بهره‌ای نگرفتند، آثاری نگاشتند که در نظر همگان کارهائی نمونه در باب تاریخ ایران جدید محسوب می‌گردد. این سه اثر بر روی هم تاریخ ایران را از بدو دوره جدید تا عصر حاضر شرح میدهند. در اینجا گزافه نیست که بگوییم بیش از یکصدسال مردم کتابخوان انگلیسی، دیپلمات‌ها، دانشجویان، دانش پژوهان و فضلا و تمام آنتهائیکه میخواستند راجع بتاریخ ایران اطلاعی حاصل کنند بتقریب منحصرأ بکتابهای یادشده متوسل شده و از آنها سود جسته‌اند.

حال ببینیم که این مؤلفان چه کسانی بوده‌اند و انگیزه‌های آنان در تألیف تاریخ ایران چه بود؟

نخست از سرجان ملکم آغاز میکنیم. ملکم مأموری بسود در خدمت کمپانی هند شرقی، و حاکم هندوستان وی درابتدای قرن نوزدهم به ریاست سه هیئت به ایران سفر کرد. منظور این هیئت‌ها تشدید روابط سیاسی و تجاری و برقراری یک اتحاد نظامی بود. علیرغم اعتقاد راسخ اومبنی برآنکه ارتش درباریان بهترین راه برای نیل به مقاصد پلیدی بود که وی برای حصول آنها به ایران گسیل شده بود، معهدا در انجام مأموریت خویش توفیق چندانی حاصل نکرد. ملکم بعدها تاریخی راجع بایران نوشت، چه وی

Watson - 1

۲ - طبع سوم ۱۲۰۹ خورشیدی (۱۹۳۰ میلادی).

Sykes - 3

درک نمود که اطلاع درباره منطقه‌ای که برای دیپلماسی انگلستان اهمیت پیدا میکرد سخت ضرور است. هدف اصلی ملکم این بود که برای دیپلمات‌ها بازرگانان و بطور کلی دولت بریتانیا کتاب راهنمایی عرضه کند تا در پرتو آن دولت و مردم انگلیس در تلاش‌های خود برای حفظ منافع امپراطوری در حال گسترش هند سیاستی در قبال ایران اتخاذ کنند. بدینگونه آشکار است که مقصود ملکم صرفاً نوشتن تاریخ به معنای واقعی کلمه نبود، و تاریخی که وی در باره ایران عرضه کرد تاریخی بوده از دیدگاه یک خادم بسیار هوشمند امپراطوری بریتانیا، خادمی که هم از نکته سنجی و شوخ طبعی و هم از بلاغت و فصاحت بهره‌ای وافر داشت. ملکم پیش کسوت گروهی از سخنگویان و منادیان عصر امپریالیزم و استعمار بود.

اشخاصی که شاید مقام بزرگتری نسبت باو داشتند و پس از او پیدا شدند عبارتند از گرز، سایکس، کاکس^۲ و ویلسن. در این زمان ملکم سنگینی بار سفیدپوستان^۳ را بر دوش خود احساس میکرد. وی با تزویر و ریاکاری تمام به هموطنان خود گوشزد میکند که بمطالعه تاریخ ایران پردازند و نسبت به ملل مشرق زمین روش دوستانه‌ای در پیش گیرند. ملکم اذعان داشت که انگلیسی‌ها باید به برکات و نعمات تمدن خود سپاسگزار باشند، لکن بزعم خویش هشدار میداد که آنان نباید «به مردمی که در توحش بیشتر بسر میبرند کبر بسیار بفروشند»^۴. و در اینجا است که گرگ استعمار جامه میش بر تن میکنند و دایه مهربان‌تر از مادر میشود. وی که تاریخ نویس تحصیل کرده‌ای به مفهوم امروزین نیست، تاریخ ایران را کسالت‌آور می‌یابد. به‌زعم او ایران سرزمین مردمی دراز تمدن است که

Curzon 1-

Cox 2-

(۳) White Man's Burden اعتقاد واهی به اینکه سفیدپوستان وظیفه دارند که هدایت و اداره ممالک عقب مانده و نوادهای غیر سفیدپوست را بر عهده گیرند. واضع این اصطلاح رودیارد کیپلینگ (Rudyard Kipling) شاعر و نویسنده انگلیسی است که پیش از آغاز جنگ جهانی دوم وفات یافت.

۴- سرجان ملکم، تاریخ ایران، ۱۸۱۵، ص ۶۱۹

در آن هیچگونه ترقی دیده نمیشود. در نظر او بدترین نشانه انحطاط ایران « اخلاق منحط مردم است. ایرانیان ملتی نادان، فریبگر و دسیسه‌باز و بدتر از همه عاطل و باطل هستند ». به همین گونه ملکم دین ایرانیان را به مذاق خود سازگار نمی‌یابد و پیشرفتی را به جایی میرساند که میگوید: « دینی است نامساعد به حال هرگونه پیشرفت. ». میگوید: « از ملل اسلامی کشوری که در مدارج تمدن به مرتبه‌ای رفیع رسیده باشد نمونه‌ای نمیتوان دید »^۱.

تاریخ ایران اثر ار. جی. واتسن، با آنکه از ایرانیان بسیار انتقاد میکند، اثر نیکوتری در ذهن خواننده برجای میگذارد. شاید بدین جهت که کتاب مذکور آئینه تمام‌نمای خشم و خروش سخن‌گوی ناکام امپریالیزم و نوکر ناکاهیب استعمار نیست، بلکه چنین می‌نماید که نوشته یک دیپلمات حرفه‌ای است و نمونه نخستین و واقعی تک‌نگاری‌های ۶ قرن بیستم است که بقلم یک مأمور سیاسی نگاشته آمده است. از سوی دیگر، تاریخ ایران نوشته سربررسی سایکس، تجلی و بیان دارنده سیاست امپریالیزم است و از لحاظ محتوی و نظر گاه دست کمی از اثر ملکم ندارد. مع هذا، سایکس برخلاف ملکم حرمت بیشتری به ایران و ایرانی می‌نهد، شاید از این رو که وی مدت بیشتری در ایران بسر برد و نیز بدان سبب که کردار و رفتار او با ایرانیان قرین توفیق بسیار بود.

ارزش کتابهای یادشده هرچه بخواهد باشد، میتوان گفت که فقط مقاصد مؤلفان سیاست استعماری و دولت انگلیس را برآوردند و اکنون از هیچ لحاظ کمترین ارزشی ندارند. دوران امپریالیزم سیری شده، وضع سیاسی جهان عمیقاً دگرگون گشته و اکنون ما نیازمند تواریخی از نوع دیگر هستیم.

۱- سرجان ملکم، تاریخ ایران، ص ۳۴۹.

نحوه نگارش مشرق‌شناسان^۱

بهترین مثال نوع سوم نوشته‌های تاریخی، آثار ادوارد. جی. براون است. وی شرق‌شناسی بود مکتب دیده و دانش اندوخته و نسبت بایران-شناسان قرن نوزدهم مقام والاتری داشت. از آنجا که علاقه عمده او معطوف به ادبیات فارسی بود بیشتر وقایع سیاسی و اجتماعی این مملکت را از خلال آثار ادبی مشاهده میکرد. کتاب مشهور او، تاریخ ایران، که در چهار مجلد انتشار یافت اثری است نفیس و تا به امروز بی‌بدیل، لیکن بعلمت محدود بودن دامنه بررسی، در زمینه ارائه اطلاعاتی کافی و وافی در باره سرزمین و مردم ایران، آن‌چنانکه مورد احتیاج است، کوتاه می‌آید.

نظر ۳ماه^۲ تاریخ نویسان هنری

نظر گاه‌وروش تاریخ نویسان هنری در مطالعه تاریخ ایران را به نیکوترین وجهی میتوان در آثار آرتور آپهام پوپ^۳ و دونالد ویلبر^۴ مشاهده کرد. با آنکه این مؤلفان به هیچ وجه داعیه‌ای در نوشتن تاریخ ندارند، مع الوصف آثار آنان بوسیله بسیاری از خوانندگان در زمره کتابهای تاریخ بشمار می‌آید. بررسی هنر ایرانی نوشته پوپ در زمینه تاریخ هنری - مربوط به هر کشور و به هر زبان - اثری است کلاسیک و فنا ناپذیر. معماری اسلامی ایران و باغهای ایرانی تألیف ویلبر، جنبه‌های مختلفی از نحوه زندگی در ایران را روشن می‌سازند.

تخلیط خاطرات^۵ با تاریخ

تخلیط و بجای هم گرفتن تاریخ و خاطرات که با نوشته‌های سیاحان مغرب زمین در دوره صفویه آغاز گشت، دامنه خود را تا قرن بیستم نیز

- 1 - Approach
- 2 - Outlook
- 3 - Arthour Upham Pope
- 4 - Donald Wilber
- 5 - Architecture of Islamic Iran
- 6 - Memoirs

گسترده‌است. آثار ملکم و سایکس، که بعدها به‌رشته تحریر درآمد، تا حدی با خاطرات شخصی آنان پایان می‌پذیرد. مؤلفان دیگر از قبیل شوستر میلپیو، راس^۱ و ویلسن را میتوان در این طبقه جای داد. تألیفات آنان حاوی اطلاعات بسیاری درباره ایران است، ولیکن درعین حال از واکنش‌ها و ارزیابی مؤلفان که از تجربیات و دریافتهای شخصی آنها در ایران نشأت یافته، رنگ گرفته است.

کتابهای دستی^۲

پس از جنگ جهانی دوم فقدان مطالبی کاملاً تازه و دور از تعصب، درباره ایران کاملاً آشکار گردید. از این روتنی چند از دانشمندان و فضلا، بالاخص صاحب‌نظران آمریکائی، برای پر کردن این خلاء به نگارش کتابهای دستی پرداختند که پاره‌ای از آنها ذیلاً ذکر میشود: ایران، نوشته ویلیام هاس^۳ مقدمه‌ای درباره ایران، اثر گروسکلوز^۴ ایران در گذشته و حال، تألیف ویلبر. ایران، بقلم فرای، و تفسیری در باب تاریخ جدید ایران، نوشته آیتون^۵. نوشته‌های فوق‌الذکر نمونه‌های خوب و سودمند اینگونه آثار شمرده میشوند.

هنوز تاریخ جامع ایران تدوین نشده است.

در بررسی بالا فقط به نمونه‌های مختلف نوشته‌های تاریخی راجع بایران که بزبان انگلیسی انتشار یافته‌اند اشاره شد. نیازی به گفتن نیست که بزبان‌های دیگر نیز آثار بسیاری از این قبیل وجود دارد. باین وصف میتوان گفت که که یک نظر کلی مصداق و اعتبار دارد، و آن اینکه: هنوز نه بزبانهای غربی و نه بزبانهای فارسی اثری که حاوی تاریخ جامع، و حتی المقدور عینی

1 - Ross

2 - Handbook

3 - Willam Haas

4 - Groseclose

5 - Upton

و واقعی ایران از بدو آغاز تا عصر حاضر باشد پدید نیامده است. چنین اثری لزوماً باید شامل مجلدات متعدد باشد و تمام جنبه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تاریخ ایران را مشتمل گردد. این اثر نه بوسیله مأموران سیاسی، مستشرقان و یا هنرمندان، بلکه بالضروره باید به توسط تاریخ نویسان دانشگاه دیده و متبحر که هدفشان تدوین تاریخ جامع و کامل ایران باشد، تألیف گردد.

تاریخ نوین ایران باید بر اساس منابع فارسی فراهم آید.

اکنون به بینیم چنین تاریخی را چگونه میتوان فراهم آورد؟ از چه نقطه‌ای و با چه دیدی می‌بایست آغاز کرد؟ به لحاظ آنکه از تاریخ نوین ایران سخن گفته شود، پاسخ من به سؤالات فوق این است که چنین اثری، قطع نظر از آنکه به چه زبانی نوشته شده باشد می‌باید اساساً و در اصل بر مطالعه منابع فارسی که در ایران موجود است بنیاد گردد. مطالب و نوشته‌های غیر فارسی بصورت مکاتبات سیاسی، گزارش‌های دولتی و خاطرات شخصی واجد اهمیت فراوانند لیکن می‌باید به عنوان اماره و گواه مکمل، و نه بعنوان مواد و مصالح اساسی کار- آنچنانکه تا کنون به کرات از طرف دانشمندان معاصر انجام گرفته - مورد استفاده قرار گیرند. این تصور غلط را که بزبان فارسی مطالبی نمیتوان یافت و حتی در میان اهل فضل شایع است، می‌باید تصحیح کرد. واقعیت این است که نوشته‌ها و مطالب به نحو نامطلوبی در ایران نامنظم هستند، لیکن شبهه‌ای نیست که منابع فارسی درباره تاریخ ایران، بالاخص راجع بدوره جدید بسیار فراوانند. این مطالب را می‌توان بصورت اسناد و اوراق دولتی در بایگانی‌های وزارتخانه‌های مختلف، دست نویس‌ها و مکاتبات موجود در کتابخانه‌های رسمی و شخصی، و خاطرات و گزارش‌هایی که به مؤسسات دولتی و خصوصی تعلق دارند، پیدا نمود.

سر آغاز تاریخ نگاری نوین فارسی

تاریخ نگاری نوین فارسی با پیدایش نهضت مشروطیت شروع گردید.

1- Historiography

این نهضت که در سال ۱۳۲۴ قمری آغاز گشت و با پیروزی مشروطه خواهان در ۱۳۲۷ پایان یافت بی‌تردید با اهمیت‌ترین واقعه سیاسی و اجتماعی تاریخ ایران در دوره اسلامی بود. از میان تغییرات و تحولات اساسی و بی‌شماری که از این جنبش ناشی گردید، یکی اصلاح و نوزائی تاریخ نگاری فارسی بود. کیفیت نامطلوب تاریخ‌های پیش از مشروطیت در ابتدای این مقال مذکور افتاد. پس از برقراری نظام مشروطه این وضع از هر حیث دگرگون گردید. انتشار تاریخ بیداری ایرانیان^۱، در سال ۱۲۹۰، نشانه سرآغاز دوره جدیدی در تاریخ نگاری ایران بود. مؤلف این کتاب، ناظم‌الاسلام کرمانی، در فراهم آوردن تاریخی که نخستین بار به بررسی زندگی قشور سیمعی از مردم ایران پرداخت، اجتهادی اصیل و بسیار توفیق‌آمیز بعمل آورد. موضوع، منابع، استنادات و شیوه ساده انشاء کتاب بیداری ایرانیان، این اثر را نسبت به تاریخ فارسی پیش از آن در سطحی بسیار بالاتر قرار میدهد^۲.

سالهای ۱۳۲۰-۱۳۲۹

دوره میان انتشار تاریخ بیداری ایرانیان و آغاز جنگ جهانی دوم را می‌باید دوران قوام و آموزش برای تاریخدانان محسوب داشت. در این دوره، گوا اینکه هیچگونه اثر اصیلی در حد تاریخ فوق‌الذکر نگاشته نیامد، لیکن برای امر تاریخ نویسی در آینده واجد اهمیت عظیمی بود. طی این چند دهه ایران شاهد دو جنگ جهانی بود و در راه اخذ تمدن نوین کامهائی بسیار بلند و اساسی برداشت. توسعه شگرف مطبوعات و ایجاد مؤسساتی برای تحصیلات عالی، روشهای علمی و علم اندوزی مغرب زمین را متداول گردانید. در این فاصله نوشته‌های تاریخی بسیاری صورت طبع یافتند، لیکن غالب آنها ترجمه‌ها و یا مقتبساتی از آثار غربی برای مطالعه عامه و یا دانشجویان دانشگاه-های ایران بود. این کتابها و مقالات برای بسط و توسعه نوشته‌های موجود تاریخی در ایران ضرور بودند ولی به مجموع تاریخ نگاری ایران بطور

۱ - آخرین طبع این کتاب به سال ۱۳۳۲ در تهران نشر یافت.

۲ - رجوع شود به تاریخ ادبیات ایران، براون، بخش ۴

اخص چیزی نیفزودند. ارزش اساسی آنها در این بود که از طریق آنها فقط روش‌های نوین تاریخ‌نویسی در ایران تداوم یافت، بلکه بعنوان جزئی از نحوه تفکر جدید در ادبیات فارسی جای خود را باز کردند و مورد قبول قرار گرفتند. در این دوره گرایش به ساده‌نویسی و صراحت سبک برای تاریخ‌نویسان آینده ظاهر گردید.

مشیرالدوله پیرنیا و ایران باستان

در سال ۱۳۰۴ شمسی مشیرالدوله پیرنیا که الحاق مردی میهن دوست و پاک‌کنهاد بود شروع به تألیف کتاب **ایران باستانی** نمود. این کتاب بسال ۱۳۰۶ به حلیه طبع آراسته شد. مؤلف در مقدمه کتاب می‌گوید: «مقصود از تألیف این کتاب نمایانیدن ایران قدیم است چنانکه بود...» پس از انتشار ایران باستانی مشیرالدوله متوجه شد که داستانهای قدیم تاریخی و حماسی ایران از نظر افتاده است. از این لحاظ به تدوین کتاب **داستانهای ایران قدیم** همت گماشت و این کتاب در ۱۳۰۷ شمسی بچاپ رسید. مرحوم پیرنیا پس از انتشار دو کتاب فوق‌الذکر بفرکر تنظیم **تاریخ ایران باستان** افتاد. تنظیم این کتاب قریب ده سال طول کشید و در سال ۱۳۱۱ بطبع رسید. تنها عیب تاریخ ایران باستان این است که منابع آن عموماً خارجی بوده است، لیکن اگر این عیب را نادیده بگیریم باید اذعان کرد که ایران باستان نخستین کتاب جامع در باره تاریخ قدیم ایران بود که بانشری ساده و روان تحریر یافته بود.

آثار اقبال

تغییرات ژرف ناشی از درگیر شدن جنگ جهانی دوم موجب برانگیخته شدن ناگهانی علاقه دانشمندان بتاریخ‌نگاری نوین فارسی گردید. در پیدای این فوژائی دو تن سهم عمده داشتند: عباس اقبال و احمد کسروی. در تابستان ۱۳۲۴ اقبال «بمنظور شناساندن ایران گذشته و حال... در قدم اول بساکنین این سرزمین و پس از آن بکلیه جهانیان» دست بانشر مجله‌ای تحقیقی بنام **یادگار زد**. دوره انتشار مجله یادگار فقط پنج سال بود، لیکن در مدت انتشار خود بعنوان محرکی نیرومند در امر تحقیقات عالمانه تاریخی سودمند افتاد.

آثار کسروی دربارهٔ مشروطیت

سهم کسروی در تحقیقات تاریخی از نوعی دیگر بود. علاقه عمده او معطوف به مشروطیت بود و تقریباً تمام مطالب مجله اش را خودش مینگاشت. وی نخست در مجله خود بنام پیمان و سپس بصورت کتابی که در ۱۳۱۶ انتشار یافت شروع به روشن ساختن گوشه‌های تاریک تاریخ نهضت مشروطه نمود. کتاب تاریخ مشروطیت از آن پس چندین بار تجدید طبع شد. در اینجا قصد آن نیست که آثار سایر دانشمندان را دست کم گرفته و کم اهمیت بشمریم. لیکن تاریخ مشروطیت ایران کسروی، با همه نقیصه‌های خود از زمان طبع از جمله تاریخ بیداری ایرانیان مهم‌ترین اثری است که از وی بجای مانده است. آنچه در کار کسروی اهمیت دارد سبک نگارش و یاروش علمی او نیست که اغلب پائین‌تر از سطح مورد قبول تاریخ نگاری نوین است. بلکه موضوع، شور و حالتی است که او به جنبه‌های تاریخی ایران داده است. در اینجا انسان نخستین بار احساس می‌کند که در ورای نوشته‌های یک تاریخدان ایرانی فلسفه‌ای نهفته است. آنچه کسروی ب مردم بخشید، یک آگاهی و بیداری ملی نسبت به بزرگترین سرچشمه آمال آنان برای نیکبختی و زندگی شرافتمندانه دردنیای نو بود. کسروی اولین کسی بود که اهمیت نهضت مشروطه را بعنوان بزرگترین واقعه تاریخ جدید ایران باز شناخت. حق باید داد که هم او بود که در کتاب خویش شالوده تاریخ ملی جدید را برای ایران بریخت. من باب مثل، کسروی ما را واقف ساخت که تاریخ جدید ایران بواقع از نهضت مشروطه آغاز میگردد، و اینکه این نحوه دید جدید، تاریخ ایران را به نحوی بسیار طبیعی بدوره قبل از مشروطیت و بعد آن منقسم میسازد. تاریخ نگاری جدید فارسی بکتاب کسروی بعنوان پایه‌ای که می‌توان بر آن کاخی برافراشت، سخت مدیون است. عجب نیست که کتابهای ارزشمند تاریخی بزبان فارسی که در طی دودهم گذشته انتشار یافته‌اند منحصر آبتار تاریخ مشروطیت ایران پرداخته‌اند.

چرا دانشگاهها باید درس تاریخ را جدی بگیرند؟

مطالعات تاریخی در ایران نیازمند اصلاح و تجدید روش کامل است. در ابتدای این مقال در باب توجه خاصی که می باید به تاریخ مبذول گردد دلایل چندی ذکر گردید. در اینجا باید بتأکید گفته شود که دانشگاه های ما باید مطالعه تاریخ را اصلی جدی تلقی کنند. در حال حاضر دانشگاه تهران تنها مؤسسه تحصیلات عالی در این کشور است که رشته تاریخ در آن تدریس میشود. نیازی که در دهه گذشته به انقلاب فنی احساس شده متأسفانه بر اهمیت تاریخ به عنوان بحث و فحوصی اساسی و به عنوان مفتاحی برای گشودن معمای وقایع بشری سایه افکنده است.

اهمیت مسأله

تعداد دانشجویان ایرانی که علاقهای به این رشته به عنوان شغل و پیشه خود نشان میدهند بسیار اندک است. برای نشان دادن جدی بودن مسأله، نتیجه مطالعه ای را که در سال ۱۳۳۹ در مورد این مشکل به عمل آوردم بیان خواهم داشت در این سال بمن مأموریت داده شد که درباره مشکلات دانشجویان ایرانی مقیم امریکا به تحقیق بپردازم. بتقریب پنج هزار دانشجوی رشته های مختلف دانشگاهها و آموزشگاههای عالی امریکا به تحصیل اشتغال داشتند. در وضع موجود دانشجویانی که در رشته تاریخ از دانشگاه تهران فراغت تحصیل می یابند، امکان زیادی برای استخدامشان نیست. اخیراً وزارت کشور با تصویب نام مخصوص حدود چهل تن را به استخدام خود درآورد، لیکن فارغ التحصیلان تاریخ را مستثنی نمود. مقامات مربوطه فقط فارغ التحصیلان حقوق و علوم اجتماعی را می پذیرفتند.

پیشنهاداتی برای بهبود وضع تحقیقات تاریخی

نخستین پیشنهاد اینست که دانشگاههای ایران در بررسی های تاریخی روش علمی تر و صحیح تر در پیش گیرند. نه فقط تمام دانشگاهها میباید شعبه تاریخ داشته باشند بلکه رشته های موجود باید به تشعب و تخصص بپردازند.

احتیاج به سطح عالی‌تر تحصیلی

دوم آنکه دانشگاهها خواستار مراتب عالی‌تر علمی و روش‌های دقیق‌تر تحقیقی از دانشجویان باشند. فقدان عینیت و روش تحقیق علمی را حتی در کارهای دانشجویان باهوش‌تر و مستعدتر می‌توان بوضوح مشاهده کرد. دانشگاه‌های ایران موظف به رهبری بررسی‌های تاریخی هستند.

بعلاوه دانشگاهها، بالاخص دانشگاه تهران که تسهیلات و وسایل بهتری در اختیار دارد، باید در تعهد مطالعات اصیل تحقیقی و وظیفه رهبری و راهنمایی را به عهده گیرند. تا کنون هیچ‌گونه اثر بااهمیت در تاریخ نگاری در داخل دانشگاه‌ها صورت نگرفته است. دانشگاه تهران هنوز فاقد مجله‌ای تاریخی است. مجله‌های ایرانی که گاه بگاه مبادرت به چاپ مقالات تاریخی میکنند، جریده‌هایی هستند که بتوسط اشخاصی ذی‌علاقه خارج از دانشگاه پایه گذاری شده‌اند. شك نیست که این‌گونه مجلات به این مهم خدمت شایانی کرده‌اند. معینا ما با این واقعیت روبرو هستیم که ایران بجز مجله نفیس **بررسی‌های تاریخی** فاقد آن چنان مجله علمی است که هم خود را یکسره وقف امر تاریخ نگاری کند.

مجله **بررسی‌های تاریخی**، که به همت استاد بزرگ‌ارشتاران از سال جاری شروع به انتشار کرده، یکی از قدم‌های اساسی و بلندی است که در راه پایه گذاری تاریخ نگاری صحیح ایران برداشته شده است. چهار شماره‌ای که از این مجله انتشار یافته مشحون از تحقیقات عمیق تاریخی است و نوید دهنده این امر است که برای برافراشتن کاخی که مورد نظر مورخان و محققان است پی و بنیان استواری افکنده شده است.